

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Współczesna rodzina migracyjna w przestrzeni społecznej, (wielokulturowej i edukacyjnej

Author: Ewa Ogrodzka-Mazur

Citation style: Ogrodzka-Mazur Ewa. (2010). Współczesna rodzina migracyjna w przestrzeni społecznej, (wielokulturowej i edukacyjnej. W: E. Syrek, (red.), "Czas społeczny akademickiego uczestnictwa w rozwoju i doskonaleniu civil society : księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Radziewiczowi-Winnickiemu w 65. rocznicę urodzin" (S. 445-461). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Ewa Ogrodzka-Mazur

Współczesna rodzina migracyjna w przestrzeni społecznej, (wielo)kulturowej i edukacyjnej

Potrzebujemy czasu, by marzyć;
Czasu, by wspominać,
i czasu, by sięgać ku nieskończoności.
Potrzebujemy czasu, aby być.

Gladys Taber

Istnieje w każdym człowieku pragnienie bycia sobą; i kwestia własnej tożsamości jest niezwykle ważna dla ludzkiego życia. Być sobą to znaczy mieć odwagę do przyznania się do swych błędów i słabości, ale także to pragnienie nakreślenia własnego projektu życia, to odwaga do formułowania własnych sądów, własnego spojrzenia na otaczający świat, więcej do zachowania w sobie tego, co nie poddaje się stereotypom masowości. [...] W oryginalności jednostek, w tej różnorodności sądów, spojrzeń tkwi bowiem bogactwo społecznego świata. [...] Dobry pedagog usiłuje w tym poszukiwaniu osobowości dopomóc.

Barbara Skarga

Zamiast wprowadzenia

Jubileusz jest zawsze pięknym momentem skłaniającym do refleksji nad czasem minionym, teraźniejszym i przyszłym. Jubileusz Uczonego, twórcy katowickiej szkoły pedagogiki społecznej — Profesora Andrzeja Radziewicza-Winnickiego — stwarza ku temu szczególną okazję, wpisuje się bowiem w ważny dyskurs społeczny i edukacyjny, dotyczący tożsamości, kondycji

oraz powinności współczesnej pedagogiki¹. Oryginalny, uznany zarówno w Polsce, jak i na świecie dorobek naukowy Wielce Szanownego Jubilata cechuje — odwołując się do przytoczonej wypowiedzi B. Skargi — własne spojrzenie na otaczającą rzeczywistość, odwaga formułowania wnikliwych i krytycznych (o)sądów, a przede wszystkim bycie wiernym własnym wartościom i ideałom, niepoddające się stereotypom w poszukiwaniu i dążeniu do prawdy. To cechy, które w szczególny sposób charakteryzują postawę Jubilata jako wybitnego uczonego, humanisty i człowieka wrażliwego na codzienne, zwykłe ludzkie sprawy, zatroskanego przeobrażeniami społecznymi zachodzącymi w naszym kraju i na świecie oraz problemami (szansami i ograniczeniami), jakie towarzyszą zmianie społecznej. Postawę tę wyróżnia w sposób szczególny także ważny i rzadki dar bycia otwartym na drugiego człowieka, bezinteresowna gotowość pomagania i życzliwość, której wielokrotnie osobiście doświadczyłam w kontaktach z Profesorem Andrzejem Radziejewiczem-Winnickim. Niech zatem wolno mi będzie w imieniu własnym złożyć Wielce Szanownemu Jubilatowi najserdeczniejsze życzenia urodzinowe, wyrazy najwyższego uznania i szacunku, podziękowania za 42-letni wkład w rozwój rodzimej pedagogiki społecznej i jakże potrzebne wspieranie rozwoju kadry naukowej oraz życzenia zdrowia i dalszych sukcesów w życiu zawodowym i osobistym, gdyż — jak słusznie zauważa G. Taber — zawsze potrzebujemy czasu, by sięgać ku nieskończoności, i czasu, aby być.

Przestrzeń społeczna, (wielo)kulturowa i edukacyjna współczesnej rodziny migracyjnej

Wspólnota rodzinna — tworzona przez rodziców i dzieci — jest zawsze usytuowana w określonym czasie i w przestrzeni, która w doświadczeniu społecznym nie jest uniwersalna i abstrakcyjna, lecz dana ze „współczynnikami humanistycznym”². Odwołanie się do rozwijanego

¹ Por. m.in.: T. Hejnicka-Bezwińska: *Pedagogika ogólna*. Warszawa, WAIp, 2008; T. Lewowicki: *O tożsamości, kondycji i powinnościach pedagogiki*. Warszawa — Radom, ITE — PIB, 2007; „*Gorące*” *problemy edukacji w Polsce*. Red. T. Lewowicki. Warszawa, KNP PAN, WSP ZNP, 2007; *Pedagogika we współczesnym dyskursie humanistycznym*. Red. T. Lewowicki. Warszawa, WSP ZNP, Kraków, Impuls, 2004; M. Nowak: *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa, WAIp, 2008; A. Radziejewicz-Winnicki: *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*. Warszawa, WAIp, 2008; L. Witkowski: *Między pedagogiką, filozofią i kulturą: studia, eseje, szkice*. Warszawa, IBE, 2007.

² E. Hałas: *Intymne wartości domu*. W: *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*. Red. L. Dyczewski, D. Wadowski. Lublin, RW KUL, 1998, s. 35—36.

współcześnie kierunku badań, jakim jest tzw. geografia humanistyczna, pozwala analizować i opisywać nie tylko rozmieszczenie artefaktów kulturowych w przestrzeni (przez ich mapowanie), ale przede wszystkim określać sposoby, za pomocą których jednostka doświadcza i zarazem waloryzuje daną jej przestrzeń, nabierającą tym samym znaczenia symbolicznego³. Dom rodzinny staje się taką właśnie przestrzenią zarówno indywidualną, jak i wspólną dla rodziców i dziecka, które przez pryzmat odczuwanych, akceptowanych i realizowanych w nim wartości kształtuje swoją tożsamość i wchodzi w określone relacje z innymi członkami danej społeczności.

Tak ujęte rozumienie wzajemnej relacji między rodziną i jej społeczno-kulturowym usytuowaniem w przestrzeni jest zbliżone do stanowiska przyjętego przez Zbigniewa Tyszkę, który w badaniach nad rodziną proponuje uwzględnienie metody wieloaspektowej, integralnej analizy życia rodzinnego. Zgodnie z założeniami tej metody, „rodzinę należy analizować wieloaspektowo, traktując wydzielone jej aspekty jako integralną jedność, w ramach której poszczególne wyodrębnione elementy oddziałują na siebie nawzajem i warunkują się wzajemnie. Funkcjonowanie jednego elementu może być (wraz z jego cechami) należycie zinterpretowane i zrozumiałe jedynie w kontekście innych zespolonych elementów i aspektów rodziny, kiedy uwzględni się procesy i efekty ich współdziałania [...] oraz relacje zachodzące między rodziną a zewnętrznymi układami społecznymi”⁴. Jest to zarazem istotne założenie w kontekście podjętej w niniejszym artykule analizy procesu kształtowania się tożsamości kulturowej poszczególnych członków współczesnej rodziny migracyjnej (procesu wewnątrzrodzinnego), jak również danej wspólnoty rodzinnej jako określonej całości, rozpatrywanej w kontekście zróżnicowanego kulturowo otoczenia społecznego (procesu zewnątrzrodzinnego).

Funkcjonowanie rodziny w środowisku (środowiskach) zróżnicowanym kulturowo staje się jednym z najważniejszych czynników decydujących o jej odrębności jako małej grupy społecznej i zarazem stanowi istotny wyznacznik poczucia tożsamości rodziców i dzieci oraz ich zachowań z tym

³ Y.F. Tuan: *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa, PIW, 1987, s. 116; I. Bukowska-Floreńska: *Dom rodzinny jako przestrzeń kulturowa*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 5: *Miejsca znaczące i wartości symboliczne*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice, Wydawnictwo UŚ, 2001, s. 65—80; M. Ostrowska: *Człowiek a rzeczywistość przestrzenna*. Szczecin, Nauka i Życie, 1991.

⁴ Z. Tyszka: *Kultura behawioralna rodziny w kontekście zewnętrznych układów społecznych*. W: *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie...*, s. 23; Idem: *Procesy socjalizacji w rodzinie — uwarunkowania makrostrukturalne, mezostrukturalne oraz mikrostrukturalne*. W: *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Red. J. Nikitorowicz. Białystok, Trans Humana, 1997, s. 15—27.

poczuciem związanych. Może być ono uwarunkowane wieloma czynnikami, wśród których za najważniejsze należy przyjąć:

- różne typy więzi łączących poszczególnych jej członków z sobą (więzi indywidualne, jednostkowe) oraz z osobami należącymi do innych rodzin lub grup społecznych (więzi grupowe, regionalne, narodowe, ponadnarodowe), przyczyniające się do rozwijania świadomości aksjologicznej, a tym samym poczucia podmiotowości i tożsamości,
- przekaz dziedzictwa kulturowego w ramach transmisji międzypokoleniowej w rodzinie, warunkujący tworzenie się jej wspólnego wzoru kulturowego w konfrontacji z cechami różniącymi kulturę innych grup,
- poczucie odrębności wspólnoty rodzinnej (tworzone na bazie podobieństwa i bliskości) oraz dystansu w stosunku do innych (wynikające ze świadomości istniejących różnic), określające charakter relacji „swój” — „obcy”.

Współczesne migracje Polaków jako zjawisko społeczne

Migracje są trwałym elementem bytu człowieka, pochodną jego relacji ze środowiskiem naturalnym oraz relacji międzyludzkich — społecznych, politycznych i kulturowych. Tę dwoistość dostrzegamy od początku dostępnych naszemu poznaniu dziejów człowieka⁵.

Współcześnie migracje określa się jako proces przemieszczeń przestrzennych ludności, zmiany miejsca zamieszkania (pobytu) osób, które przenoszą się z miejsca pochodzenia do miejsca przeznaczenia⁶. Zjawisko to nabiera zatem nowego znaczenia i wyraźnie przybiera na sile, wywołując wiele zmian w strukturze społecznej, a zwłaszcza w sferze życia rodzinnego. Uzyskanie przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej pozwalało na otwarcie granic i podejmowanie przez Polaków legalnej pracy w krajach wspólnoty.

Skala zjawiska emigracji zarobkowej po 1 maja 2004 roku przekroczyła wszelkie spekulacje na ten temat. Ta nowa sytuacja przyniosła również zaskakujące skutki gospodarcze oraz społeczne, które stały się przedmiotem zarówno debaty publicznej, jak i badań naukowych.

Polacy mogą obecnie bez ograniczeń pracować w nowych państwach członkowskich (oprócz Malty). Spośród starych państw Unii Europejskiej

⁵ *Migracje: dzieje, typologia, definicje*. Red. W. Wysoczański, A. Furdała. Wrocław, Wydawnictwo UW, 2006, s. 15.

⁶ *Migracje*. W: *Wielka encyklopedia PWN*. T. 17. Warszawa, PWN, 2003, s. 407—410.

tylko Wielka Brytania, Irlandia i Szwecja otworzyły swoje rynki pracy. Od 1 maja 2006 roku kolejne kraje zrezygnowały z ograniczeń i Polacy mogą ubiegać się o pracę w Hiszpanii, Portugalii, Grecji, Finlandii, a od 21 lipca 2006 roku także we Włoszech. Belgia i Luksemburg wprowadziły znaczące ułatwienia w wybranych zawodach i sektorach gospodarki, a Dania uprościła procedury umożliwiające uzyskanie zezwolenia na pracę⁷. Swoją rolę w otwarciu rynku pracy dla wszystkich państw członkowskich UE Holandia otworzyła 1 maja 2007 roku, a Francja 1 lipca 2008 roku⁸.

Ocena wielkości migracji po 1 maja 2004 roku nie jest sprawą łatwą. Głównym źródłem trudności takiego przedsięwzięcia jest zakres, kompletność i jakość odpowiednich danych. Dane są nie tylko niesatysfakcjonujące, ale też w zależności od źródła ich pochodzenia mogą prowadzić do rozbieżnych szacunków⁹. Dzieje się tak głównie za sprawą liberalizacji rynku pracy po 1 maja 2004 roku, powodującej rejestrowanie się wielu Polaków, którzy już wcześniej pracowali (najczęściej w szarej strefie) w krajach UE. Niestety, brak rzetelnej informacji o skali tego zjawiska, a zatem niezwykle trudne do oszacowania są „strumienie” emigracji, jakie miały miejsce od 2004 roku. Szacunki emigracji opracowane przez GUS z założenia nie obejmują sezonowych emigracji Polaków, które z uwagi na czas pobytu — najczęściej do trzech miesięcy — w większości krajów Wspólnoty podlegają uproszczonym procedurom formalnoprawnym lub w ogóle nie są rejestrowane¹⁰.

Brak adekwatnych metod i narzędzi pomiaru zjawiska migracji powoduje zasadniczy spór o skalę emigracji zarobkowej Polaków po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Dokonywane są tym samym różnego rodzaju szacunki. W niniejszym artykule¹¹ wykorzystane zostały dane prezentowane przez GUS, choć i one z wielu przyczyn (niewielka częstotliwość badań) nie wystarczają do określenia dokładnej skali i zasięgu migracji zarobkowej Polaków. Niemniej jednak jest to najbardziej rzetelne źródło wiedzy z zakresu migracji obywateli polskich.

⁷ B. Kłós: *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*. Warszawa, Indos — Wydawnictwo Biura Analiz Sejmowych, 2006, nr 2, s. 1.

⁸ *Holandia otwiera granicę*. „Gazeta Wyborcza” z 5 kwietnia 2007; www.migracje.gov.pl (data dostępu: 05.12.2008).

⁹ *Najnowsza emigracja z Polski — raport z badań OBM*. „Biuletyn Migracyjny” 2008, nr 16 [Warszawa, Wydawnictwo Ośrodka Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski, styczeń 2], s. 7.

¹⁰ *Informacje o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004—2006*. Warszawa, GUS, 2007, s. 2; P. Kaczmarczyk, J. Tyrowicz: *Współczesne migracje Polaków*. Warszawa, FISE, 2007, s. 4—14.

¹¹ Dane dotyczące wielkości migracji Polaków po 1 maja 2004 roku do krajów UE zgromadziła uczestniczka prowadzonego pod moim kierunkiem seminarium magisterskiego — Ewelina Pikulicka.

GUS oszacował liczbę ludności Polski przebywającej za granicą powyżej dwóch miesięcy w dniu 1 stycznia 2008 roku na 2,27 mln osób. Podstawą tego szacunku były dane spisu ludności z 2002 roku oraz oceny wynikające z badania aktywności ekonomicznej ludności (BAEL)¹². Z danych tych wynika, że z Polski wyemigrowało ok. 2,27 mln osób (ok. 1 mln w 2004 roku, 1,45 mln w roku 2005 i 1,95 mln w 2006 roku), przy czym ponad 1,93 mln do Europy (ok. 770 tys. w 2004 roku, 1,2 mln w 2005 roku i 1,61 mln w roku 2006). Szacunek ten uwzględnia także tych Polaków, którzy od dłuższego czasu przebywali poza granicami Polski, w tym w krajach UE, bez względu na status ich pobytu¹³.

Aby uzmysłowić skalę tego zjawiska, warto przytoczyć dla porównania dane Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego w maju 2002 roku. Z zebranych danych wynika, że poza granicami kraju przebywało wówczas około 786 tys. mieszkańców Polski, z czego ponad 626 tys. przez okres co najmniej 12 miesięcy¹⁴.

Biorąc pod uwagę liczbę Polaków, którzy wyjechali z kraju od maja do grudnia 2004 roku, oraz wielkość urzędowej emigracji w tym samym okresie, możemy uznać, że łączny efekt odpływu (nieobecności w Polsce) od daty akcesji do UE do końca 2007 roku wyraża się liczbą zbliżoną do 1,27 mln osób. Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że liczba ta nie obejmuje osób, które wyjechały z Polski na dłuższy czas w końcowych dwóch miesiącach tego okresu, za to uwzględnia osoby, które wprawdzie 1 stycznia 2008 roku były nieobecne dłużej niż dwa miesiące, ale mogły wkrótce potem wrócić do Polski¹⁵.

Krajami docelowymi polskich emigrantów są przede wszystkim Wielka Brytania (34% ogółu wszystkich polskich emigrantów) i Niemcy (20%), następne w kolejności kraje to: Irlandia (12%), Włochy (10%), Holandia (8%), Szwecja (5%), Norwegia (4%) i inne (7%)¹⁶.

Porównując dane z 2002 i 2007 roku, można zauważyć, że w okresie zaledwie sześciu lat liczba migrantów wielokrotnie wzrosła. Taki przyrost procesów migracyjnych wywołuje szereg zmian w strukturach ekonomicznych i społecznych naszego kraju i ma przede wszystkim zasadniczy związek ze zmianami w funkcjonowaniu wielu polskich rodzin.

Mówiąc o skali migracji we współczesnej Polsce, należy również dokonać rozróżnienia polskich migrantów. Analiza dostępnych danych statystycznych dotyczących migracji z Polski wskazuje, że migracja zagraniczna staje się

¹² *Najnowsza emigracja z Polski — raport z badań OBM...*, s. 7.

¹³ *Ibidem*, s. 2.

¹⁴ *Informacje o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2000—2006...*, s. 1.

¹⁵ *Najnowsza emigracja z Polski — raport z badań OBM...*, s. 7.

¹⁶ *Ibidem*, s. 8.

domeną mężczyzn. Najnowsze dane zamieszczone w raporcie SOPEMI¹⁷ dla Polski pokazują, że udział kobiet wśród migrantów z Polski — a są to przede wszystkim migranci zarobkowi — systematycznie spada po akcesji do Unii Europejskiej. Na przykład wśród migrantów wyjeżdżających z Polski na pobyt stały odsetek kobiet spadł do 40% w pierwszej połowie 2007 roku z 48% w latach 2003—2004. Podobne wnioski można sformułować na podstawie interpretacji danych z badań aktywności ekonomicznej ludności na temat migracji czasowych członków gospodarstw domowych w Polsce: w trzech kwartałach 2007 roku kobiety stanowiły przeciętnie 36% wszystkich migrantów, podczas gdy w latach 2003—2004 ich udział wynosił 44—46%. Wydaje się zatem, że funkcjonująca w literaturze migracyjnej teza, mówiąca o tym, że migrantami zarobkowymi są częściej mężczyźni niż kobiety, sprawdza się również w przypadku Polski. Jak pokazują dostępne dane statystyczne, odsetek kobiet był ostatnio szczególnie niski wśród migrantów udających się do „nowych” dla Polaków krajów docelowych, tj. Wielkiej Brytanii, Irlandii, Holandii, Norwegii oraz Danii. Malejący udział kobiet w migracjach do tych krajów sprzyja postawieniu tezy, że wbrew potocznemu przekonaniu migracje Polaków do tych krajów są nadal związane przede wszystkim z dłuższym lub krótszym zarabkowaniem i powrotem do kraju, a nie z zamieszkaniem na stałe za granicą¹⁸, i wiąże się głównie z czasową nieobecnością ojców w rodzinie.

Podjęcie decyzji o emigracji wymaga w większości przypadków silnej motywacji. Motywacja ta stanowi wypadkową pragnienia wyjazdu oraz chęci pozostania. To pierwsze jest we współczesnych realiach motywowane zwykle względami ekonomicznymi, rodzinnymi oraz poznawczymi, niekiedy także religijnymi. Musi nastąpić bowiem splot pewnych okoliczności, który sprawi, że jednostka zdecyduje się na zmianę otoczenia. Motywacje te muszą być na tyle silne, aby przezwyciężyć psychiczne opory związane z zerwaniem więzi rodzinnych i towarzyskich, opuszczeniem domu rodzinnego, swojej ojczyzny czy obawą przed nieznanym. Motywacje najczęściej mają indywidualne podłoże, choć czasami wspierane są wpływem innych oddziaływań¹⁹. Szczegółowe czynniki determinujące współczesne procesy migracyjne przedstawiono w tabeli 1.

¹⁷ Przegląd migracji międzynarodowej: SOPEMI (Système d’Observation Permanente des Migrations) wydanie 2008, zob. www.oecd.org/els/migration/imo (dostęp 05.12.2008).

¹⁸ *Najnowsza emigracja z Polski — raport z badań OBM...*, s. 4.

¹⁹ E. Jaźwińska, M. Okólski: *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa, Scholar, 2001, s. 213; J. Korczyńska: *Indywidualne motywy krótkookresowych wyjazdów zarobkowych w świetle funkcjonowania rodziny*. „Polityka Społeczna” 2000, nr 5—6.

Tabela 1

Czynniki determinujące współczesne procesy migracyjne

Rodzaj czynnika	Czynniki wypychające (<i>push factors</i>)	Czynniki przyciągające (<i>pull factors</i>)
Prawny	Liberalne regulacje paszportowe i przepisy dotyczące zakupu dewiz.	Brak wymagań wizowych, liberalne przepisy imigracyjne, w tym dotyczące łączenia rodzin, regulacje określające status oraz uprawnienia socjalne uchodźców politycznych i robotników-migrantów, łatwość uzyskania azylu i pozwolenia na pracę.
Ekonomiczny	Wysoki poziom bezrobocia, brak możliwości zatrudnienia w swoim zawodzie, zła sytuacja mieszkaniowa, wymienialność i duża siła nabywcza zachodnich walut.	Stopień rozbudowy instytucji „państw dobrobytu”, niska stopa bezrobocia, możliwość zatrudnienia, zapotrzebowanie na obcą siłę roboczą, wysokie tempo wzrostu gospodarczego czy inwestycje determinujące popyt na siłę roboczą.
Społeczno-polityczny	Dyskryminowanie mniejszości narodowych, zbrojne konflikty etniczne, ograniczenia podstawowych praw człowieka, rozczarowania i frustracje związane z kształtowaniem się nowego ustroju, niebezpieczeństwo autorytarnej dyktatury.	Życzliwy stosunek społeczeństwa, opinii publicznej i partii politycznych do cudzoziemców i mniejszości etnicznych, zdolności absorbcyjne innych kultur.
Demograficzny	Wysoki przyrost naturalny, przełudnienie wsi, nadwyżki młodych ludzi w wieku produkcyjnym.	Niski lub ujemny przyrost naturalny powodujący niedostateczną podaż własnej siły roboczej.
Historyczny	Brak skupisk narodowościowych w danym państwie, instytucji kulturalnych, oświatowych i religijnych danej grupy imigrantów.	Funkcjonowanie starych centrów wychodźstwa (np. Polacy we Francji) bądź też dużych liczebnie ośrodków nowszej emigracji sprzyja przybywaniu imigrantów reprezentujących te same narodowości oraz znacznie ułatwia ich asymilację w nowym środowisku.

Źródło: W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej*. W: *Dziecko w rodzinie i w środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła z pedagogiki społecznej*. Red. J. Izdebska. Białystok, Trans Humana, 2003, s. 109—110.

Powodem zagranicznych migracji współczesnych Polaków są zdecydowanie względy ekonomiczne. Utrata pracy, niskie płace, wysokie ceny mieszkań limitujące możliwość ich kupna, rosnące opłaty, wysokie koszty utrzymania

lub po prostu chęć poprawienia sytuacji materialnej skłaniają wiele osób do podjęcia decyzji o migracji zarobkowej. Wyjazd za granicę w celach zarobkowych często uważany jest za najszybszy i najbardziej dostępny sposób rozwiązywania problemów finansowych rodziny²⁰.

Rodzina polska na tle współczesnych migracji zagranicznych

Problematyka rodziny w aspekcie migracji zagranicznych jest podejmowana w literaturze przedmiotu stosunkowo rzadko. Sygnalizowana jest kwestia rodzin, których członkowie przebywają za granicą²¹, ale nie są poruszane szczegółowe aspekty związane ze strukturą ekonomiczną, organizacją życia codziennego, stopniem zaspokojenia potrzeb materialnych, stylem życia i prestiżem społecznym tych rodzin. Zdaniem A. Radziewicza-Winnickiego, „przebiegająca zmiana społeczna utrudnia większość przewidywań i prognoz dotyczących modyfikacji zachowań i form współczesnej rodziny w bliższej i dalszej przyszłości. Pojawiają się także trudności w trafnym przepowiadaniu niezbyt odległej przyszłości w zakresie procesów reprodukcji społecznej. [...] Jedną z najbardziej charakterystycznych obserwowalnych cech współczesnej rodziny jest osłabienie (zanik) tradycyjnych więzi rodzinnych”²². Proces ten zachodzi w sposób szczególny w rodzinach migracyjnych, określanych również jako „rodziny rozłączone” lub „czasowo niepełne”.

W literaturze przedmiotu nie znajdujemy precyzyjnego określenia tego typu rodziny. Do końca lat 60. ubiegłego wieku badacze powszechnie podkreślali, że we współczesnej cywilizacji europejskiej normę społeczną stanowi rodzina pełna. Rodzina z jednym rodzicem traktowana była jako ta, z którą w mniejszym bądź większym stopniu wiąże się cała gama różnorodnych, niekorzystnych zjawisk natury ekonomicznej i pozamaterialnej, którym należy przeciwdziałać lub je minimalizować.

Rodziny czasowo niepełne z powodu długotrwałej nieobecności rodzica lub rodziców pracujących za granicą różnią się zasadniczo od rodzin pełnych i rodzin niepełnych. Rodziny te prawnie są rodzinami pełnymi, gdyż przez cały czas rozłąki tworzą wspólnotę rodzinną, jednak ze względu na wyjazd

²⁰ W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej*. W: *Dziecko w rodzinie i w środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła z pedagogiki społecznej*. Red. J. Izdebska. Białystok, Trans Humana, 2003, s. 111.

²¹ Ibidem, 115—116. Por. także: U. Tarnowska-Jakóbiec: *Rodziny marynarzy i rybaków dalekomorskich jako środowisko wychowawcze*. Szczecin, Wydawnictwo Naukowe USZ, 1998.

²² A. Radziewicz-Winnicki: *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności...*, s. 474—482.

jednego lub obojga rodziców muszą funkcjonować bez jego lub ich udziału. Są to zatem rodziny pełne, chociaż przez długi czas przejawiają wiele cech rodziny niepełnej²³. Teresa Kukołowicz jako nową kategorię rodziny określa taką, w której czasowo nieobecne jest jedno z rodziców lub oboje rodzice. Zwraca uwagę na sytuację wychowawczą dzieci w tym typie rodzin, wyróżniając etapy ich kształtowania. Pierwszym z nich jest dojrzewanie decyzji o wyjeździe motywowanej brakiem pracy, trudnościami ekonomicznymi, brakiem mieszkania itp. W tym okresie toczą się rozmowy dotyczące poszukiwania możliwości wyjazdu, budzi się nadzieja, że będzie lepiej lub źlej. Kolejny etap to wyjazd rodzica/rodziców, oczekiwanie na pierwsze wiadomości, przyzwyczajanie się do nowej sytuacji, odkrywanie braków wynikających z nieobecności oraz nadzieja na spełnienie obietnic. Później czas nieobecności rodzica/rodziców często się dłuży — rodzi się niepokój, przerywany krótkimi odwiedzinami²⁴.

W literaturze przedmiotu proponuje się następujące ujęcie kategorii rodzin czasowo niepełnych:

- rodziny czasowo niepełne z powodu zarobkowego pobytu jednego z rodziców poza granicami kraju,
- rodziny czasowo niepełne z powodu zarobkowego pobytu obojga rodziców poza granicami kraju,
- rodziny czasowo niepełne z powodu zamiennych wyjazdów za granicę obojga rodziców²⁵.

W zależności od wybranego kryterium można wyróżnić poszczególne typy rodzin migracyjnych.

Uwzględniając **czas nieobecności**, można wymienić:

- okresowe rodziny migracyjne, w których rodzice systematycznie migrują na krótkie okresy kilkumiesięczne,
- długookresowe rodziny migracyjne, w których rodzice przebywają za granicą od roku do kilkunastu lat²⁶.

Biorąc pod uwagę **osoby nieobecne**, wyróżnia się następujące rodziny:

- migracyjne z powodu wyjazdu matki za granicę,

²³ W.T. Danilewicz: *Problemy rodzin czasowo niepełnych ze względu na długotrwały pobyt rodziców za granicą* W: *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka*. Red. E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska. Łódź, Wydawnictwo UŁ, 1998, s. 289.

²⁴ Podają za: *Rodzina współczesna*. Red. M. Ziemska. Warszawa, Wydawnictwo UW, 2001, s. 59. Por. także: I.E. Kotowska: *Europejskie modele rodziny w dobie transformacji*. W: *Rodzina — Prywatność — Intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*. Red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska. Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2005, s. 59—77.

²⁵ W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej...*, s. 122.

²⁶ W. Danilewicz: *Rodzina migracyjna*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 5. Red. T. Pilch. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2006, s. 332—336.

- migracyjne z powodu wyjazdu ojca za granicę,
- migracyjne z powodu wyjazdu obojga rodziców za granicę²⁷.

Wśród rodzin czasowo niepełnych występuje taka kategoria rodziny, która w zasadniczy sposób różni się od pozostałych — rodzina, w której oboje rodzice czasowo przebywają poza granicami kraju. W tym przypadku można wymienić następujące typy rodzin, w których oboje rodzice uczestniczą w migracji:

- oboje rodzice przebywają za granicą w tym samym czasie i miejscu,
- oboje rodzice przebywają za granicą w tym samym czasie, ale w różnych miejscach,
- jedno z rodziców długotrwale przebywa za granicą, a drugie dojeżdża wahadłowo w celach zarobkowych w miarę uzyskania możliwości pracy,
- jedno z rodziców pracuje za granicą przez określony czas, wraca, a wtedy wyjeżdża drugie²⁸.

Wymienione zostały kategorie rodzin migracyjnych z uwzględnieniem różnych kryteriów. Istotne jest również wskazanie takiego typu rodziny migracyjnej, w której wszyscy członkowie przebywają czasowo poza granicami kraju. Dokonanie takiej kategoryzacji jest ważne ze względu na rosnącą liczbę tego typu rodzin oraz potrzebę społecznego (wielo)kulturowego i edukacyjnego przygotowania wszystkich członków wspólnoty rodzinnej do funkcjonowania i radzenia sobie w nowej rzeczywistości kulturowej kraju przyjmującego.

Proces ten może bowiem stawać się źródłem ciągłego i/lub wielokrotnie nawracającego stresu akulturacyjnego. Do radzenia sobie ze stresem w wymiarze psychofizycznym (jednostkowym) i społecznym, najczęściej nie są przygotowani ani dorośli rodzice, ani dziecko. Najczęściej mamy do czynienia z procesualnym przebiegiem zmian kulturowych mających charakter akulturacyjny, co przekłada się na następujące cechy:

- całościowa zmiana obejmuje sferę symboliczną rodziny (poczucie tożsamości, język), strukturę społeczną (kontakty towarzyskie, rówieśnicze) oraz sferę zachowań ekonomicznych (standard życia),
- ma gwałtowny przebieg, dokonuje się w perspektywie jednego pokolenia,
- ma specyficzne fazy (od konfrontacji kultur — przez adaptację nowych treści kulturowych — do dekulturacji, czyli przejścia wzorów kultury obcej),
- powoduje wielokrotne przesuwanie się granicy swojskość — obcość, obcość oswojona,

²⁷ Ibidem, s. 333.

²⁸ Ibidem, s. 333—334.

— ma specyficzne konsekwencje, wyrażające się w wybieraniu przez poszczególnych członków rodziny różnych strategii akulturacyjnych, będących wynikiem ustosunkowania się do dwóch kwestii: podtrzymywania tożsamości kultury pochodzenia oraz kontaktu i uczestnictwa w kulturze przyjmującej.

W tej kategorii rodziny migracyjnej można dokonać rozróżnienia na:

- rodziny migracyjne, w których początkowo tylko jeden z jej członków przebywał za granicą, a po jakimś czasie dołączyli do niego pozostali członkowie,
- rodziny migracyjne, w których wszyscy członkowie jednocześnie wyjechali za granicę,
- rodziny migracyjne, w których początkowo oboje rodziców przebywało za granicą, a następnie dołączyły do nich dzieci (dziecko).

Konfrontacja rodziny z migracją zarobkową to dylemat z jednej strony — zaspokojenia potrzeb utrzymania przy życiu członków rodziny oraz ich osobowego rozwoju, a z drugiej —przestrzennego i czasowego oddalenia małżonków od siebie oraz rodziców od dzieci. Oddalenie to nie tylko jest powiązane z dokuczliwą tęsknotą za bliskimi osobami, ale także implikuje szereg negatywnych zmian w relacjach małżeńskich oraz rodzicielskich²⁹.

Środowisko wychowawcze rodziny migracyjnej

Sytuacja opiekuńczo-wychowawcza dzieci w rodzinach czasowo niepełnych zmienia się w zależności od rodziny, w której się wychowują, oraz od ich indywidualnych reakcji emocjonalnych. Różnice te uwarunkowane są wieloma zmiennymi, takimi jak:

- wyjazd matki, ojca, obojga rodziców za granicę,
- czas pobytu rodzica lub rodziców za granicą,
- wiek dzieci, w którym rozstały się z rodzicem lub rodzicami,
- osoby opiekujące się dziećmi podczas nieobecności obojga rodziców.

Współwystępowanie tych czynników w jednej rodzinie przyczynia się do różnorodności sytuacji wychowawczych, w jakich znajdują się dzieci.

²⁹ Por. M. Herudzińska: *Małżeństwa mieszane jako przedmiot obaw społecznych*. W: *Rodzina i mikrostruktury społeczne w socjologicznym lustrze*. Red. A. Wachowiak. Zielona Góra, Wydawnictwo UZ, 2007, s. 183—195; M. Walczak: *Psychologiczna prognoza trwałości małżeństw dwukulturowych*. „Problemy Rodziny” 2001, nr 1; *Wyjazdy zarobkowe — szansa czy zagrożenie? Perspektywa społeczno-moralna*. Red. K. Glombik, P. Morciniec. Opole, Wydawnictwo UO, 2005.

W sytuacji, gdy oboje rodzice wyjeżdżają za granicę, najczęściej ich dziećmi opiekują się dziadkowie, przeważnie w dość zaawansowanym wieku, co wiąże się z nadopiekuńczością lub brakiem zrozumienia problemów młodego człowieka. W znacznie mniejszej liczbie przypadków dzieci oddawane są pod opiekę innych osób, takich jak: ciocia, wujek czy zameżne rodzeństwo³⁰.

Jeśli za granicę wyjeżdża ojciec, to sposób sprawowanej opieki nad dzieckiem nie zmienia się tak znacząco, jak w przypadku nieobecności matki. Wyjazd ojca nie zmienia rytmu życia rodziny, ponieważ to matki zwykle wykonują obowiązki domowe i to one częściej niż ojcowie nie pracują zawodowo, a zatem poświęcają więcej czasu dzieciom³¹.

Separacja ojca lub matki na dłuższy czas lub na krótsze okresy, lecz częściej, wprowadza zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny, takie jak: rozejście się małżonków, zaburzenia w procesie socjalizacji dziecka, narastanie uczuć tęsknoty zarówno w relacji małżeńskiej, jak i relacji rodzic—dziecko, powstawanie stanów nerwicowych i apatii u poszczególnych członków rodziny. Należy także podkreślić, że obecność obojga rodziców, czyli dwóch wzorców zachowań, ułatwia przyswojenie typów zachowań dotyczących ról pełnionych przez nich w rodzinie oraz środowisku. Dłuższa nieobecność któregoś z rodziców bądź obojga zaburza obraz rodziny i ról w niej pełnionych przez poszczególnych jej członków. Dziecko w takiej sytuacji kreuje obraz rodziny jako środowiska, w którym z dzieckiem przebywa tylko jedno z rodziców (najczęściej matka), podczas gdy drugie pracuje poza miejscem zamieszkania³². Czas nieobecności rodzica jest bardzo istotnym czynnikiem determinującym występowanie zmian w sytuacji wychowawczej rodziny.

W Polsce największą grupę rodziców emigrujących stanowią osoby przebywające za granicą od roku do 3 lat, następnie osoby, które przebywają poza krajem od 5 do 8 lat, najmniejszy odsetek stanowią osoby przebywające za granicą ponad 8 lat. Większość z przebywających za granicą rodziców wyjeżdża na określony czas, wraca i wyjeżdża ponownie. Często sytuacja taka trwa wiele lat. Okresowe rozbitcie rodziny może bardziej zagrażać stosunkom rodzinnym niż rozbitcie stałe. Okresowa nieobecność rodzica stwarza sytuacje stresowe zarówno dla dziecka, jak i dla rodziców, i prowadzi zazwyczaj do pogorszenia się stosunków rodzinnych. Rodzina musi najpierw dostosować się do rozłąki, a później do ponownego połączenia³³.

Sytuacja wychowawcza rodziny migracyjnej uzależniona jest również w dużym stopniu od miejsca pobytu rodzica. Im mniejsza odległość, tym częstotliwość kontaktów z rodziną jest większa ze względu na mniejsze koszty podróży.

³⁰ Ibidem, s. 209.

³¹ W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej...*, s. 124.

³² *Rodzina współczesna...*, s. 62.

³³ W.T. Danilewicz: *Problemy rodzin czasowo niepełnych...*, s. 291—292.

Sytuacja ta w znacznym zakresie determinuje szkolne funkcjonowanie dzieci, a przede wszystkim oddziałuje na uzyskiwane wyniki w nauce. Osiągnięcia szkolne dzieci, których rodzic lub rodzice przebywają za granicą, są zróżnicowane w zależności od wieku oraz od tego, które z rodziców wyjechało. Z badań wynika, że wyższe osiągnięcia szkolne mają uczniowie, którymi opiekują się matki podczas pobytu ojca za granicą. W rodzinach, w których dziećmi zajmuje się ojciec, maleje liczba dzieci osiągających bardzo dobre wyniki w nauce. Z kolei w rodzinach, w których oboje rodzice przebywają poza granicami kraju, wzrasta odsetek dzieci, mających przeciętne i słabe osiągnięcia szkolne³⁴.

Zależności te można interpretować na wiele sposobów. Związek między sprawowaniem opieki przez matkę a dobrymi osiągnięciami uczniów wywodzących się z rodzin migracyjnych wynika z roli, jaką matka pełni w rodzinie. To ona sprawuje opiekę nad dziećmi, czuwa nad ich rozwojem i postępami w nauce, w związku z czym czasowa nieobecność ojca w rodzinie nie ma znaczącego wpływu na zmianę w poziomie osiągnięć szkolnych dziecka. Gdy to matka przebywa za granicą, ojciec przejmuje obowiązki, które do tej pory spoczywały na kobiecie, między innymi kontrolę nad rozwojem dziecka oraz jego osiągnięciami szkolnymi. Nierzadko bywa tak, że jest to jego pierwszy kontakt z tego typu sytuacją, co może powodować zagubienie i nieumiejętność kontrolowania postępów dziecka w szkole. Z kolei dziecko, które znajdzie się w takiej sytuacji, na skutek tęsknoty za matką i braku jej obecności nieznacznie opuszcza się w nauce. Najsłabsze wyniki w szkole osiągają dzieci wywodzące się z rodzin, w których oboje rodzice czasowo przebywają za granicą.

Więzi rodzinne a migracja

Wyjazd rodzica na dłuższy okres powoduje obciążenie skutkami, które dotyczą całej rodziny. Przede wszystkim dochodzi do nadwątlenia więzi małżeńskich i rodzinnych. Zarówno kobieta, jak i mężczyzna przyjmują nowy styl życia, uniezależniają się od siebie, tworzą nowe zwyczaje. Każde spotkanie jest spotkaniem świątecznym, trwającym krótko, w niecodziennej atmosferze. Nieobecny rodzic przestaje rozumieć problemy członków rodziny. Dłuższa, kilkuletnia nieobecność niejednokrotnie prowadzi do

³⁴ W.T. Danilewicz: *Społeczno-wychowawcze konsekwencje zarobkowych wyjazdów rodziców za granicę*. W: *Rodzina — Wychowanie — Wielokulturowość*. Red. T. Lewowicki, J. Suchodolska. Cieszyn, Wydawnictwo UŚ — Fila w Cieszynie; WSP ZNP w Warszawie, 2000, s. 188—196.

rozpadu małżeństwa, co pociąga za sobą dalsze negatywne skutki. Jeśli rodzic wraca po dłuższej nieobecności, najczęściej przejawia trudności adaptacyjne³⁵.

Na skutek wyjazdu jednego ze współmałżonków następuje większe usamodzielnienie się drugiego. Pozostający w kraju współmałżonek przejmuje obowiązki nieobecnego. Prowadzi to do rozluźnienia więzi małżeńskich, zwłaszcza gdy rozłąka trwa dłuższy czas. Małżonkowie odzwyczajają się od swojej obecności, mają własne sprawy i problemy, o których najczęściej nieobecny współmałżonek nie wie, przebywają w innym towarzystwie, mają innych znajomych — w rezultacie więcej ich dzieli niż łączy.

Rozstanie budzi obawy przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, to właśnie od naszych bliskich otrzymujemy wsparcie w trudnych dla nas chwilach — a o takie zarówno w obcym otoczeniu, jak i wśród swoich nietrudno. Wspólne sprawy i przeżycia są podstawą, na której budujemy bliskość. Po wyjeździe jednego z partnerów tych spraw stopniowo ubywa. Rozstające się na dłuższy czas rodziny zaczynają żyć podwójnym życiem. Troski i radości dotyczą już różnych okoliczności i zdarzeń³⁶.

W rodzinach, w których obowiązki rodzicielskie wypełnia jeden rodzic, utrzymanie dobrych więzi z nieobecnym rodzicem jest bardzo istotne. Każde dziecko potrzebuje dowodów uczucia, uznania i akceptacji ze strony rodziców. Bez tego nie ma ono poczucia, że jest potrzebne, kochane i chciane. Podtrzymywanie jak najczęstszych kontaktów między dzieckiem a rodzicem jest niezmiernie istotne. W rodzinach rozłączonych z powodu zarobkowego pobytu rodziców za granicą można wyróżnić kilka sposobów utrzymywania więzi między poszczególnymi osobami. Są to kontakty pośrednie i bezpośrednie. Ich znaczenie jest odmienne, chociaż każdy sposób utrzymywania więzi między poszczególnymi osobami w rodzinie jest istotny.

Więzi między dziećmi a nieobecnymi rodzicami mogą obejmować:

— kontakty pośrednie, do których zaliczamy:

- rozmowy telefoniczne,
- rozmowy za pomocą kamery internetowej,
- pisanie listów w formie elektronicznej,
- korespondencję,
- przekazy ustne,

³⁵ F. Adamski: *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków, Wydawnictwo UJ, 2002, s. 175—216; *Rodzina współczesna...*, s. 59.

³⁶ A. Gorkowienko: *Rozstanie*. „Praca i Życie za Granicą” 2008, nr 6, s. 19; J. Izdebska: *Dziecko osamotnione w rodzinie: kontekst pedagogiczny*. Białystok, Trans Humana, 2004; M. Plopa: *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków, Impuls, 2005, s. 88—112.

— kontakty bezpośrednie, związane z:

- przyjazdami rodziców do Polski,
- wyjazdami współmałżonka i dzieci do rodzica przebywającego za granicą³⁷.

Współcześnie najczęstszym sposobem komunikowania się z rodziną jest rozmowa telefoniczna. Jest to najbardziej dostępny i najszybszy rodzaj kontaktu. W pierwszym okresie rozłąki liczba rozmów jest większa niż później. Przekazy ustne to kolejny częsty sposób gromadzenia wiedzy o rodzinie. Informacje przekazuje się przez osoby, które wracają do Polski lub wyjeżdżają za granicę. Zdecydowanie dość rzadko członkowie rodzin przysyłają sobie tradycyjne listy. Bardzo ważną formą utrzymywania więzi jest również kontakt osobisty, bezpośredni, oparty na wzajemnych odwiedzinach. Częstotliwość przyjazdów nieobecnego rodzica uzależniona jest od miejsca jego pobytu za granicą. Niewątpliwą atrakcją dla dziecka jest wyjazd za granicę. Tego rodzaju kontakty mają miejsce zwłaszcza podczas wakacji czy świąt³⁸.

Dłuższa nieobecność ojca lub matki wywołuje u dzieci poczucie osamotnienia i braku bezpieczeństwa. Poczucie osamotnienia może być wyznaczone strukturą rodziny, jej dysfunkcyjnością, patologią czy niezaspokojeniem potrzeb rozwojowych. Dzieci czują się samotne w sytuacji oddzielenia od jednego bądź obojga rodziców, braku czasu poświęconego im przez dorosłych. W okresie dorastania nieobecność rodzica i brak jego bezpośredniego wsparcia w tym trudnym okresie rozwojowym potęguje poczucie osamotnienia. Konsekwencje ujawniają się w postaci różnych form zaburzenia zachowania. Za typowe symptomy braku kontaktu i bliskości można uznać wszelkie zachowania dewiacyjne, uzależnienia, przejawy wrogości i agresji³⁹.

W rodzinach z czasową nieobecnością rodzica utrzymanie więzi rodzinnych wymaga dużego wysiłku i systematycznych kontaktów. Najczęściej jednak bywa tak, że rodzice zapominają, że w kraju na wiadomość od nich z niecierpliwością czeka dziecko i współmałżonek. Nadwątlenie więzi rodzinnych jest jedną z głównych i najistotniejszych konsekwencji, jakie wynikają z migracji. Badania prowadzone w tym zakresie zarówno w Polsce, jak i na świecie⁴⁰ potwierdzają, że najbardziej narażone na niepożądane

³⁷ W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej...*, s. 130.

³⁸ Ibidem, s. 129—130.

³⁹ J. Izdebska: *Dom rodzinny postrzegany przez dzieci: w kontekście społeczno-kulturowych różnicowań współczesnej rodziny*. Białystok, Trans Humana, 2006; J. Wilk: *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Lublin, KUL, 2002, s. 79—93; *Współczesna rodzina polska — jej stan i perspektywy*. Red. H. Cudak, H. Marzec. Mysłowice, Wydawnictwo GWSP, 2005, s. 316—318.

⁴⁰ W. Danilewicz: *Dziecko w rodzinie rozłączonej...*, s. 103—140; S. Kawula: *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familologiczne*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006.

zmiany w ich strukturze są rodziny z czasową nieobecnością obojga rodziców. Brak bezpośredniej kontroli ze strony rodziców, jak również błędy popełniane przez osoby, które sprawują opiekę nad dziećmi podczas nieobecności ich rodziców, stają się głównym czynnikiem powodującym negatywne i trwałe zmiany w zachowaniu. Podobne zjawisko ma miejsce w rodzinach z czasową absencją jednego z rodziców, ale zasięg i skala zmian nie są tak duże. Najbardziej korzystne środowisko wychowawcze stwarzają te rodziny migracyjne, w których wszyscy członkowie przebywają poza granicami kraju.

*

W tak krótkiej prezentacji niemożliwe jest zawarcie pełnej wyczerpującej charakterystyki pedagogicznych kontekstów rodziny migracyjnej. Zachodzące procesy warunkowane zmianą społeczną będą się przyczyniać do stałych przeobrażeń wspólnoty rodzinnej w przestrzeni (wielo)kulturowej i edukacyjnej, i tym samym stają się impulsem do prowadzenia interdyscyplinarnych, międzykulturowych badań nad jej współczesnym modelem i perspektywami rozwoju, gdyż — jak podkreśla A. Radziewicz-Winnicki — „wszystkie rodziny nieomal na całym świecie mają w ogólnym zarysie tę samą strukturę społeczną, te same funkcje, ulegają określonym przemianom oraz charakteryzują się zróżnicowanymi wartościami i wzorami zachowań”⁴¹.

⁴¹ A. Radziewicz-Winnicki: *Pedagogika społeczna...*, s. 481—482.